

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено педагогічні, філософські, культурологічні, психологічні, соціологічні підходи до визначення понять: “культура” “професійна культура”, “професійно-педагогічна культура”; обґрунтовано функції професійної культури в контексті формування педагогічних цінностей майбутніх викладачів.

Ключові слова: культура, педагогічна культура, мораль, майбутній викладач, професійна підготовка, педагогічні цінності, комунікативна культура, функції професійної культури.

Аналіз теоретико-практичних завдань сучасної професійної підготовки у вищих навчальних закладах дає підстави стверджувати, що значна їх частина пов’язана з формуванням регулятивних аспектів професійної діяльності майбутніх фахівців, зокрема з їх професійною культурою. Тому завдання вдосконалення підготовки майбутніх викладачів, формування в них професійних, ділових та комунікативних характеристик повинно посідати найвагоміше місце в навчальному процесі. Актуальність проблеми посилюється не лише соціальним замовленням на сучасного високодуховного, культурного, компетентного, конкурентоспроможного викладача вищої школи, а й необхідністю пошуку нових форм і методів, обґрунтування педагогічних умов процесу формування педагогічної культури викладача ВНЗ.

Мета статті – висвітлити педагогічні, філософські, культурологічні, психологічні, соціологічні підходи до визначення понять: “культура” “професійна культура”, “професійно-педагогічна культура”; визначити функції професійної культури в контексті формування педагогічних цінностей майбутніх викладачів.

Вивченню засад розвитку професійної культури присвячені наукові розвідки Н. Крилової, Н. Ничкало, Т. Саломатової, Г. Соколової та ін. Питання професійної культури педагога висвітлювали українські (Т. Бутенко, В. Грехнев, В. Кан-Калик, Я. Коломинський, А. Мудрик, І. Синиця, Г. Тарасенко та ін.) і зарубіжні (Л. Бейер, К. Борич, Р. Брунер, Дж. А. Пагано, Л. Тробрідж, В. Файнберг, В. Цифройнд та ін.) вчені.

Проблему формування особистості педагога як суб’єкта діяльності, цілісності його професійно-педагогічної підготовки досліджували В. Бондар, С. Гончаренко, В. Гриньова, І. Зязюн, Н. Кичук, В. Кравець, М. Кузьміна, С. Максименко, О. Пехота, О. Пометун, В. Семиченко, С. Сисоєва, В. Сластьонін, М. Сметанський, Р. Хмелюк, В. Чайка та ін.

Поняття “культура” вивчають різні науки, а саме педагогіка, філософія, культурологія, історія, соціологія тощо. Як складний феномен це поняття не має однозначного тлумачення, різні автори розуміють його як:

- результат та спосіб людської діяльності (С. Возняк, Ю. Жданов, В. Межуєв);
- сукупність матеріальних та духовних цінностей (С. Гончаренко, П. Гуревич, В. Кемеров, Є. Кожемякін, М. Корінний);
- системний показник суспільства (Л. Коган, Ю. Пахомов);
- рівень розвитку особистості (Є. Гусинський, Ю. Турчанінова, І. Зимня);
- універсальну форму спілкування між людьми (В. Біблер, О. Мудрик, С. Неретіна та ін.).

Розгляд наявних дефініцій і підходів до визначення культури дає змогу вважати слушною думку В. Гриньової, яка стверджує, що “вичерпати всі аспекти культури практично неможливо, жоден із існуючих підходів не може претендувати на формулювання її вичерпної дефініції. Але слід зазначити, що багато з визначень не виключають, а доповнюють одне одного” [3, с. 9].

Культура як суспільно-історичне явище виконує цілу низку функцій, життєво важливих як для суспільства, так і для самої культури, а саме:

1) *гносеологічну, або пізнавальну*, – культура є своєрідним засобом пізнання навколишнього світу;

2) *інформаційну* – виявляється в нагромадженні соціального досвіду, обміні цим досвідом між людьми, народами, державами;

3) *комунікативну* – є важливим засобом спілкування та забезпечує інформаційні процеси в сучасному суспільстві, зокрема в науковій, політичній, освітній та інших сферах життя людства;

4) *естетичну* – є першоджерелом створення моральних, матеріальних і духовних цінностей людини, моралі, звичаїв, мистецтва та синтезує ці цінності в систему чинників духовного світу особистості;

5) *регулятивну* – регулює взаємодію людей у суспільстві і їх діяльність, визначає морально-правові норми та правила поведінки;

б) *виховну* – сприяє соціалізації людей, виступає універсальним засобом саморозвитку особистості та суспільства в цілому.

Таким чином, на підставі аналізу літературних джерел ми розглядаємо культуру як сукупність матеріальних (як фізичні об’єкти, створені в результаті діяльності людини, так і природні об’єкти, що використовуються людьми), духовних цінностей (існують у свідомості людини та підтримуються спілкуванням – знання, навички, мова, традиції тощо) і способів діяльності в контексті особистісного становлення людини, які відображають історично досягнутий рівень розвитку людини й суспільства в цілому та втілюються в результатах продуктивної діяльності.

Відтак, основою культури особистості є загальнолюдські цілі та цінності, а також способи їх сприйняття та досягнення. Виступаючи як загальне явище, культура сприймається, засвоюється та відтворюється кожною людиною індивідуально, зумовлюючи її становлення як особистості. Отже, сама культура створює те поле і спосіб спілкування, в якому формується кожне окреме суспільство зі своєю внутрішньою культурою та завдяки якому воно відрізняється від усіх інших.

Вчені Л. Губернський, В. Андрущенко, М. Михальченко, беручи за основу усталений поділ суспільства на чотири сфери (матеріального виробництва, суспільно-політичних відносин, духовного життя і побуту), умовно виділяють основні види культури:

- виробнича культура суспільства;
- політична культура;
- духовна культура;
- культура спілкування та побуту [4, с. 21].

Істотний інтерес для проведеного дослідження становить виробнича, тобто професійна, культура. Такі науковці, як В. Белоліпецький, В. Павлова, В. Гриньова, О. Гура, С. Дружилов, І. Ісаєв, О. Леонтьєв, Н. Масюкова, М. Ньюшенкова, Ю. Слассьонін, О. Тульська та інші, у структурі культури особистості особливу увагу приділяють професійній культурі, адже професійне зростання особистості посідає вагомe місце в системі освіти.

Професійну культуру вчені розглядають як:

1) сукупність історично сформованих принципів, норм, правил та методів, які регулюють професійну діяльність людини [6];

2) спосіб творчої самореалізації особистості в різноманітних видах діяльності та спілкування, який спрямовано на засвоєння, передачу й створення цінностей та технологій [9, с. 23–24];

3) систему ставлень до професії, власної професійної діяльності в цілому та до її результатів зокрема [6, с. 8];

4) особистісне утворення, діалектичну, інтегровану єдність цінностей, між якими існують певні зв'язки, які формуються, реалізуються й удосконалюються в різноманітних видах професійної діяльності та спілкування, визначаючи характер і рівень останніх [3, с. 8];

5) систему професійних цінностей, професійних норм і традицій (діяльнісна характеристика) та результат професійної соціалізації й ідентифікації особистості (психологічна характеристика) [7, с. 5];

6) результат інтеріоризації (засвоєння життєвого досвіду та розвиток у цілому) особистістю норм, цінностей та моделей поведінки, які функціонують у відповідному професійному співтоваристві [14, с. 2];

7) культуру відносин у колективі, відповідальність за свою справу, ставлення до своїх трудових обов'язків, до оточення, до самого себе [1, с. 147–148].

В. Сластьонін підкреслює, що творчість професійної культури полягає у створенні культурного світу особистості й завжди розрахована на адресата та на діалогічне спілкування [9, с. 329–330].

Відтак, учені у структурі професійної культури виділяють три компонента:

1) аксіологічний – представлений сукупністю цінностей, які входять у цілісний процес освітньої та фахової діяльності;

2) технологічний – об'єднує способи та прийоми фахової діяльності – способи задоволення потреб у спілкуванні й у передачі досвіду;

3) особистісно-творчий – розкриває механізми оволодіння культурою та її втілення в творчому акті фахової діяльності [9, с. 22–23].

До функцій професійної культури, які зумовлені її специфікою, вчені зараховують: формування почуття моральної відповідальності; дотримання усталеного позитивного стереотипу поведінки; вироблення моральної стійкості службових відносин; готовність виконувати службові зобов'язання тощо [1].

Наявність змісту професійної культури особистості фахівця відкриває такі можливості:

- оцінювання ступеня відповідності фаховим вимогам;
- цілеспрямоване вдосконалення себе;
- усвідомлення рівня особистої відповідальності за обрану діяльність;
- відчуття своєї значущості в професії та в культурі тощо.

Таким чином, професійна культура становить цілісну систему знань, умінь і навичок, які необхідні для успішної професійної діяльності та соціально-моральних цінностей і моделей поведінки, які функціонують при дотриманні загального та службового етикету, норм і правил мовно-культурного спілкування. Професійна культура завжди вирізняється спрямованістю на кінцевий результат – на самовдосконалення особистості.

На підставі аналізу наукових джерел можна зауважити, що нерідко поняття професійної культури та педагогічної культури ототожнюють, що є помилковим. Так,

дослідниця Т. Іванова стверджує, що термін “педагогічна культура” є ширшим, ніж культура професійна: “Педагогічна культура – це синтез духовного і професійного в людині, а головне, саме сформованість педагогічної культури дасть змогу передати, привити, сформувані ці якості у представників будь-якої професії” [8, с. 40].

Педагогічна культура є важливою сутнісною характеристикою викладача вищої школи, показником рівня готовності до педагогічної діяльності. Саме педагогічна культура генетично пов’язана з духовною й професійною культурою особистості. Сформованість педагогічної культури характеризує творчу особистість, яка постійно мислить, аналізує, шукає, творить [16].

Дослідником І. Ісаєвим розроблено чотирикомпонентну модель професійно-педагогічної культури, структурними складниками якої є аксіологічний, технологічний, творчий, особистісний [9].

Одним з основних показників професійної культури є культура спілкування як засіб забезпечення ефективності трудової діяльності, людських відносин, які виявляються у взаєморозумінні, дотриманні загального та службового етикету норм і правил мовно-культурної поведінки [1, с. 148].

У процесі спілкування формуються не лише пізнавальні здібності людини, а й інтегральні психологічні складові, а саме: усвідомлення власного “Я”, самооцінка, вироблення критеріїв ставлення до інших людей тощо.

Комунікативні завдання спілкування полягають у його меті, на досягнення якої за цих умов спрямовані певні дії в процесі спілкування. Завдання спілкування визначають як внутрішні, так і зовнішні умови (рівень розвитку потреби в спілкуванні, минулий досвід взаємодії з людьми, ситуація взаємодії, характер найближчої за часом дії партнера).

На підставі аналізу літературних джерел ми розглядаємо “спілкування” як складний процес встановлення й розвитку контактів між людьми в результаті постійної потреби людей у сумісній діяльності, що є засобом передачі форм культурно-суспільного досвіду та охоплює:

- формування й розвиток особистості;
- соціально-психологічну адаптацію;
- обмін інформацією між учасниками;
- навчання та передачу вмінь і навичок;
- формування ставлення до себе, до інших та до суспільства загалом;
- вироблення єдиної програми взаємодії; сприймання та розуміння партнерів.

Відтак, спілкування сприймають як одну з обов’язкових умов створення культурних цінностей суспільства та як спосіб існування культури суспільства й культури особистості.

У цілому культуру спілкування вчені розглядають як:

- систему знань, умінь та навичок адекватної поведінки в різних ситуаціях спілкування [9];
- складову культури поведінки, адже спілкування – це складна взаємодія людей, у якій задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі тощо [2, с. 317];
- ступінь розвитку духовних багатств суспільства у сфері людських відносин: гуманістичних принципів і цінностей, етичних та етикетних норм, системи знань у сфері спілкування, певний рівень оволодіння ними та ступінь їх використання [13, с. 11].

Таким чином, культура спілкування характеризується не тільки освіченістю – шириною та глибиною знань людини, а й її вихованістю, інтелігентністю, вмінням чіт-

ко висловлювати свою думку, уважно вислухати, зробити правильний зустрічний рух, з гідністю та відповідно до обставин поводити себе.

Тому потребує розгляду одна зі складових культури спілкування – феномен “цінність”. Терміни “цінність” та “ціннісні орієнтації” були введені в науковий обіг у XIX ст. німецькими вченими В. Віндельбардом та Г. Ріккером як найважливіші елементи структури особистості.

Багато науковців (Н. Асташова, І. Бех, В. Вербець, І. Драч, В. Касьян, І. Надольний, В. Северенюк та ін.) категорію “цінність” розглядають як основний компонент культури, який включає загальні норми та принципи, що спрямовані на мотивацію певної діяльності й прагнення людини до самореалізації.

Зазвичай для особистісних цінностей характерною є висока усвідомленість, вони відображаються у свідомості у формі ціннісних орієнтацій і є особливо важливим фактором соціальної регуляції відносин людей та поведінки особистості [11].

В “Енциклопедії освіти” ціннісні орієнтації визначено як стійку систему, основними складовими якої є “матеріальні умови життєдіяльності, рівень загальної культури, переконання, нахили, здатності, здібності людини, особистісні смисли, моральні принципи, система цінностей особистості, суспільства чи якоїсь окремої референтної групи. Вони формуються у процесі соціалізації ролей, засвоєння системи суспільних вартостей цінностей” [6, с. 991].

Таким чином, цінності є невід’ємною складовою відносин людини зі світом, які сприяють вираженню особистістю моральних почуттів, спонукають до самореалізації та саморефлексії, викликають відповідну ввічливість, доброзичливість, повагу й толерантність і забезпечують психологічний комфорт у спілкуванні. Тобто пошук правильних форм звертання до співрозмовника вимагає певного рівня володіння всіма формами культури спілкування та нормами етикету. Відповідно до цього вибір форм звертання залежить від обставин спілкування, характеру відносин, культури та вихованості співрозмовників, їх соціально-психологічної й комунікативної компетентності та підготовленості до різних форм взаємодії при спілкуванні [10, с. 268].

Отже, особистість, обираючи певні моральні цінності, підтверджує свідоме ставлення до норм та принципів моралі, дієвість своїх мотивів і цілісність моральної свідомості.

Мораль є формою суспільної свідомості, яка спрямована на ствердження самоцінності людини, її прав та гідне щасливе життя. Це те, що в реальному житті керує поведінкою людини. Відтак, поведінкою людей керують моральні норми відносин між людьми (вимоги, правила, заповіді) та сукупність особистісних характеристик (чесність, порядність, добродійність).

Відповідно, моральна культура спілкування – це співвіднесення говоріння, слухання, поведінки під час спілкування з моральними цінностями, принципами та нормами.

Висновки. Таким чином, педагогічна культура викладача вищої школи, на нашу думку, включає в себе педагогічну культуру діяльності та педагогічну культуру особистості. Педагогічна культура діяльності характеризує не лише роботу викладача, а і його громадянську позицію, соціальну активність, систему цінностей, рівень сформованості його світоглядної культури. Педагогічна культура викладача вищої школи – це сукупність його особистісних і професійних характеристик: педагогічна компетентність, комунікативність, гуманістична спрямованість, креативність, творче мислення, толерантність, гнучкість, здатність до інноваційної діяльності, педагогічної співпраці, духовної взаємодії тощо.

Список використаної літератури

1. Белоліпецький В. К. Етика і культура управління : учеб.-практ. пособ. / В. К. Белоліпецький, Л. Г. Павлова. – Москва : МарТ ; Ростов-на-Дону : МарТ; 2004. – 384 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспект) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / В. М. Гриньова. – Київ, 2001. – 31 с.
4. Губернський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губернський, В. Андрущенко, М. Михальченко – 2-ге вид. – Київ : Знання України, 2005. – 580 с.
5. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія / О. І. Гура. – Запоріжжя : ГУ “ЗІДМУ”, 2006. – 332 с.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Дружилов С. А. Психологические проблемы формирования профессионализма и профессиональной культуры специалиста / С. А. Дружилов. – Новокузнецк : ИПК, 2000. – 280 с.
8. Иванова Т. В. Культурологическая подготовка будущего учителя : монография / Т. В. Иванова. – Київ : ЦВП, 2005. – 282 с.
9. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / И. Ф. Исаев. – Москва : Академия, 2002. – 208 с.
10. Куницына В. Н. Межличностное общение : учеб. для вузов / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 544 с.
11. Психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Политиздат, 1990. – 494 с.
12. Слостенин В. А. Общая педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений : в 2 ч. / под ред. В. А. Слостенина. – Москва : ВЛАДОС, 2003. – Ч. 1. – 288 с.
13. Смирнова Н. М. Педагогические условия повышения уровня культуры общения в студенческой среде : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / Н. М. Смирнова. – Нижний Новгород, 2007. – 26 с.
14. Тульська О. Л. Критерії, показники та рівні сформованості професійної культури майбутніх екологів [Електронний ресурс] / О. Л. Тульська. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Vnadsps/2010_3/10tolkme.pdf.
15. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування : навч. посіб. / І. М. Цимбалюк. – Київ : Професіонал, 2004. – 304 с.
16. Чайка В. М. Підготовка майбутнього вчителя до саморегуляції педагогічної діяльності : монографія / В. М. Чайка ; за ред. Г. В. Терещука. – Тернопіль : ТНПУ, 2006. – 275 с.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2014.

Трофимук К. В. Професійна культура в контексті формування педагогічних цінностей майбутніх викладачів: теоретичний аспект

В статті освітлені філософські, педагогічні, культурологічні, психологічні, соціологічні підходи до визначення понять “культура”, “професійна культура”, “професійно-педагогічна культура”; визначені функції професійної культури в контексті формування педагогічних цінностей.

Ключові слова: культура, педагогічна культура, мораль, майбутній викладач, професійна підготовка, педагогічні цінності, комунікативна культура, функції професійної культури.

**Trofimuk K. Professional Culture in the Context Formation Pedagogical Values
Future Lecturer: Theoretically Aspect**

The article deals with pedagogical, philosophical, cultural, psychological, sociological approaches to the definitions of “culture”, “professional culture”, “professional and pedagogical culture”; function reasonably professional culture in the context of pedagogical values of future teachers.

The functions of the professional culture that caused its specific scholars include: a sense of moral responsibility; compliance with the established positive stereotype behavior; making moral firmness service relationship; readiness to fulfill service obligations and others.

Thus, the pedagogical culture of a high school, in our opinion, includes teaching culture activities and teaching culture. Teaching culture activity characterizes not only the work of a teacher, but his citizenship, social activity, value system, level of development of its ideological culture. Pedagogical culture of a high school – a collection of his personal and professional characteristics, pedagogical competence, communicative, humanistic orientation, creativity, creative thinking, tolerance, flexibility; capacity for innovation, teacher collaboration, spiritual interaction and so on.

Key words: *culture, educational culture, morality, future teacher training, pedagogical values, communicative culture, features professional culture.*